

УДК 82 – 31 : 82 – 1/ – 9 : 7. 035 (4)

О.В. Тереховська

Синтетичний роман як один з провідних жанрів західноєвропейської літератури Доби Ренесансу

Анотація

У статті розглянуто специфіку ренесансного роману. Доведено, що ренесансний роман – це синтетичний роман, тому що він увібрав у себе риси жанрових різновидів роману – роману-епопеї, роману-памфлету, пригодницького роману, лицарського роману, роману-притчі, панорамного роману, філософського роману, а також важливі ознаки інших жанрів або готові жанри. З'ясовано, що виникнення ренесансного синтетичного роману обумовлене належністю Ренесансу до глобальної епохи рефлексивного традиціоналізму. Обґрунтовано, що ренесансний синтетичний роман є яскравим віддзеркаленням своєї епохи, естетика якої відзначалася багатомірністю, певною еkleктичністю та тенденцією до узагальнення (синтезу).

Ключові слова: синтетичний роман, Ренесанс, рефлексивний традиціоналізм, роман-епопея, роман-памфлет, пригодницький роман, лицарський роман, роман-притча, панорамний роман, філософський роман, новела.

Summary

The article deals with the specifics of the Renaissance novel. We prove the position that the Renaissance novel is a synthetic novel because it incorporates the features of the genre varieties of the novel – epic novel, novel-pamphlet, adventure novel, courtly novel, novel-parable, panoramic novel, philosophical novel and important features of other genres or ready genres. This article examines that the synthetic novel in Renaissance period appeared due to the global epeke of reflective traditionalism. The main idea of the article is to present synthetic Renaissance novel as a clear reflection of his era, which is marked by aesthetics of multidimensionality, and some eclectic tendency to generalization (synthesis).

Keywords: synthetic novel, Renaissance, reflective traditionalism, epic novel, novel-pamphlet, adventure novel, courtly novel, novel-parable, panoramic novel, philosophical novel, short story.

Плідний науковий досвід вивчення ренесансної літератури засвідчив наявність переліку питань, що й досі знаходяться поза межами одностайності у їх вирішенні, привертаючи тим самим увагу нових дослідників, викликаючи нові запитання, і, відповідно, стаючи предметом цікавих наукових розвідок та експериментів. Це пояснюється перш за все специфікою самої Ренесансної епохи, естетика якої є багатомірною, багатоплановою і певним чином

суперечливою. Як зазначає О.Ф. Лосєв, «...вона (естетика) ніколи не виступала в чистому вигляді, її не можна звести до якоїсь одної ідеї, тим паче вичерпати цією ідеєю, тому що Відродження пройшло в своєму становленні закінчений еволюційний цикл: від зародження, через становлення, розквіт і аж до завершення; від первісного ствердження ідеалів до їх самокритики» [7; с. 377].

Справді, жодна історико-культурна епоха не може похвалитися таким багатим розмаїттям дефініцій мистецтва і, зокрема, літературного мистецтва, розмаїттям поглядів на природу людини-творця, на природу творчості, як Ренесанс. Данте Алігієрі, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо, Еразм Роттердамський, Франсуа Рабле, Сервантес були не тільки видатними літераторами, вони намагалися осмислити сутність і призначення мистецтва на сторінках власних творів, за допомогою ліричного героя (у поезії) або літературних персонажів (у прозі). Фактично завдяки їм літературне мистецтво доби Ренесансу (на відміну від середньовічної літератури) остаточно усвідомило себе абсолютно вільною, автономною сферою людської творчості, зі своєю особливою природою та механізмом впливу на реципієнта. Слушною щодо цього є думка О.Ф. Лосєва: «Вже в XV ст.. можна знайти твердження, що поезія – це чистий вимисел, і тому вона не має ніякого відношення до моралі, що вона нічого не стверджує і не заперечує» [7; с. 59].

Показовими в цьому відношенні є і рефлексії Джордано Бруно в трактаті 1585 р. «Про героїчний ентузіазм» про примат творчості над наслідуванням: «Поет, – пише Дж. Бруно, – не повинен підкорятися якимось зовнішнім правилам, бо він сам творить правила для наслідування. А тому – систем правил є стільки ж, скільки є справжніх поетів» [Цит. за Козлик І.В. Вступ до історії західноєвропейської літератури середньовічної цивілізації; с. 234].

Таке потрактування мистецтва зумовлене належністю Ренесансу до глобальної епохи рефлексивного традиціоналізму (термін П.О. Грінцера і С.С. Аверінцева) [Див. 1; с. 3]. Як зазначає І.В. Козлик, «Сутність повороту світової літературної еволюції до рефлексивного традиціоналізму полягає в тому, що

література (зокрема європейська) починає усвідомлювати себе як реальність особливого гатунку, відмінну від реальності побуту і культу» [4; с. 104].

Слід відзначити також ще одну виразну ознаку епохи рефлексивного традиціоналізму – використання у творах так би мовити готового фабульно-тематичного матеріалу («сюжетів» = сюжетних схем), що брався з Біблії, античних джерел, фольклору тощо. Втім принципово змінювалася форма його художньої подачі – із використанням цілком земних і світських методів, – причому обиралася первісно не притаманна йому площина його художнього трактування. «Біблійні сюжети, – зазначає І.В. Козлик, – подавалися так, щоб реципієнт не просто молився на них заради спасіння своєї душі, а милувався ними як естетично самоцінними, без будь-якої життєво-практичної зацікавленості» [4; с. 267].

Ренесанс здійснив тотальний процес контамінації античної та середньовічної естетик, що зумовило народження нової, життєздатної естетики, яка сформувалася в надрах ренесансного гуманізму, а в літературі Нового часу розцвіла епохальними літературними напрямками (в сучасному розумінні цього терміна) – бароко і класицизмом.

Зазначені особливості естетики Ренесансу не могли не відбитися на жанровому рівні творів. Як зазначає І.В. Козлик, «Ренесансним творам властива певна позажанровість (у значенні немоножанровості чи жанрової синтетичності або контамінаційності форми» [4; с. 268]. Отже, можна зробити перший важливий проміжний висновок: специфіка естетики Ренесансу є першим і основним детермінантом жанрової своєрідності творів літератури зазначеної доби. Жанрова характеристика є дзеркальним відображенням магістральної естетичної тенденції Ренесансу до накопичування, контамінації, стихійного об'єднання, навіть еkleктики (у сенсі поєднання непоєднуваного) з метою синтезувати весь накопичений досвід, переосмислити його і на цій основі створити нову естетику, нове мистецтво, яке б змогло відобразити дух цієї вибухової доби, її настрої, її прагнення, її антропоцентричний формат, її піднесене ставлення до Людини як вищого Божого творіння. Як зауважує О.Ф.

Лосєв, «...опрацювання християнської чи античної тем, свіже сполучення їх з пластичними мотивами, їх зміщення, рекомбінація, поворот в рамках щасливо вигаданої історії – все наповнювалося новим змістом і поставало провідником нового світосприйняття» [7; с. 386-388]. У результаті відбувалося перетворення (трансформація), яке спричинило виникнення якісно нових художніх явищ, продуктів індивідуалізованої творчості. Це є також наслідком реалізації провідних естетичних настанов Ренесансу на «різноманітність» та «авторську свободу» (+ знецінення літературної етикетності, зовнішньої регламентованості творчості, ізоляції у стосунках між жанрами), у межах яких художники слова прагнули універсалізувати твір як в концептуальному, так і в художньо-естетичному аспектах (висловити все, що думаєш і відчуваєш, використовуючи для цього всі зручні художньо-поетичні засоби і прийоми).

Отже, підсумовуючи сказане, основним зовнішнім чинником (мотиватором) виникнення синтетичного роману вважаємо естетику Ренесансу. Спробуємо тепер з'ясувати сам термін «синтетичний роман», його етимологію, наявні дефініції і тлумачення. Причому більшою мірою предметом аналізу в статті стануть питання не власне «романного» складника цього терміна, а те, що стосується «синтетичної» його природи.

Проаналізувавши наявні енциклопедичні дефініції терміна «роман», наукові версії щодо його походження, можна зробити висновок, що роман з'явився на певному художньо-естетичному фундаменті, на міцних жанрово-стилістичних традиціях, що поступово формувалися в попередні історико-культурні епохи (Античність і Середньовіччя). Жанр роману увібрав у себе (синтетизував у собі) ці художньо-поетичні надбання як на рівні ідей, так і на рівні форми. Більше того, своєю появою, своїм народженням роман зобов'язаний цим поетикальним надбанням, а його глибокі художні корені перебувають в літературно-естетичних надрах попередніх епох. Лише остаточно роман сформувався в епоху Відродження, а фактично його становлення відбувалося разом із тими жанрами, що потім у нього увійшли, що були його основою, що становлять специфіку його художньої природи. Як

зазначено в літературній енциклопедії, його стрімке виникнення і розвиток в епоху Ренесансу «...великою мірою зумовлені тою новою художньою стихією, яка первісно була втілена в ренесансній новелі, точніше – в особливому жанрі «книги новел» типу «Декамерон» (1350-1353) Дж. Боккаччо» [6; с. 889]. Наведена енциклопедична версія пов'язує походження роману, а відповідно, і його внутрішню природу з жанром новели, автоматично підводячи до висновку, що «синтетичність» закладена в романі на контактено-генетичному або генологічному рівні.

Відносно другого складника терміна – «синтетичний» – слід зауважити, що в літературознавстві немає єдиної думки щодо його потрактування. Одні словники наголошують на тому, що синтетичний роман – це роман-епопея, бо поєднує в собі ознаки епопеї й роману. Існує також думка, що роман-памфлет – це синтетичний жанр сатирично-публіцистичного спрямування часто на злободенну тему. Досить поширеним є погляд на панорамний роман як на явище синтетичного роману та ін. Наведені тлумачення справедливі, втім, на нашу думку, вони не дають повного уявлення про природу й художню специфіку синтетичного роману, особливо якщо спроектувати їх на романи Ренесансної доби.

Вважаємо, що ренесансні романи увібрали в себе всі зазначені варіації роману і навіть більше: вони містять у собі величезні блоки філософсько-естетичних міркувань, цілі пласти інформації соціально-політичного характеру, важливі з погляду розуміння епохи матеріали соціально-історичного злободенного спрямування, погляди письменника на питання виховання й освіти тощо. Візьмемо до прикладу роман Сервантеса «Дон Кіхот». Напевно, простіше дати відповідь на питання, чого в цьому романі немає, аніж є: тут і виклад вустами Дон Кіхота гуманістичної програми Сервантеса (розуміння свободи як вищої цінності, що визначається зовсім не становою приналежністю, а мірою освіченості, і відповідно – самоідентифікацією людини), розуміння лицарської честі і справедливості, осмислення проблем влади і підлеглих (згадаємо настанови Дон Кіхота Санчо Пансі як майбутньому

губернатору Бараторії), віра в можливість і необхідність справедливого облаштування суспільства (знаменита «золота» промова Дон Кіхота перед козопасами); і філософські роздуми щодо сенсу людського життя, і авторські міркування релігійного характеру, а також щодо функціонування й доцільності інституту церкви. Сервантес порушує також питання щодо вартісності сімейних цінностей, розмірковує про співвідношення матеріальних і духовних потреб у житті людини, про культуру й освіченість. Найважливіше, що для всього цього різноманітного матеріалу Сервантес віднайшов не менш різноманітні жанрові форми й різновиди, з метою більш переконливо і, водночас цікаво, донести до читача власну позицію. Тут є новели й притчі, легенди й бувальщини, епічні нариси й ліричні роздуми. Сервантес вдало поєднує ознаки рицарського й пригодницького романів, історичні перекази з фантастичними уявними картинами, художньо переосмислює біблійні сюжети, вільно інтерпретує античний сюжетно-фабульний матеріал.

Фактично те саме можна сказати і про роман Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», що є одночасно збіркою новел і гуманістичним трактатом, романом пригод і утопією, сатирою й елегією, епосом і драмою, твором художнім і гуманітарно-науковим, розважальним і філософським, у якому кожен знайде своє. «І в цій синтетичній поліжанровості (= позажанровості), – зазначає І. Козлик, – коли роман Рабле увібрав у себе всі ренесансні стилі і жанри, всі його суперечливі потоки, полягає унікальність цього твору як «центрального» твору Відродження» [4; с. 270].

Що ж до «Декамерону», то він також, вочевидь, належить до синтетичного жанру. Сто новел, з'єднаних вступним оповіданням-обрамунням, які становлять зміст «Декамерону» є новелами лише умовно. Якщо звернути увагу на їх жанрово-поетикальні особливості, то неважко побачити художньо-естетичну строкатість, яка відбилась на мовно-стильовому і композиційному рівнях, стосовно їх художньої структури, не говорячи вже про ідейно-тематичне різноманіття. Різною є також оповідальна манера новел «Декамерона»: від відсторонено об'єктивної оповіді до суб'єктивно-ліричної, з

прямими ліричними відступами або авторськими вторгненнями, що часто супроводжується надмірною емоційною чуттєвістю. Вочевидь, що це не просто новели, це і новели-притчі, і новели-легенди, і новели-перекази, і новели-драми, і новели-пригоди тощо, причому з явною домінантою поетики жанру-супутника – чи то притчі, чи то легенди, чи то драми.

В аспекті цих міркувань слухними є теоретичні розвідки М.Л. Купченко щодо природи і специфіки синтетичного роману, які російська дослідниця зробила, здійснивши типологічне зіставлення романів Чарльза Діккенса. Авторка пропонує власне визначення синтетичного роману, застосовуючи його стосовно романів Діккенса. На її думку, синтетичний роман – це роман і філософський, і роман виховання, і роман-притча, і панорамний роман, тому що у ньому «...з'єднуються усі ті художні відкриття і досягнення у сфері розвитку і оволодіння не тільки жанровим різноманіттям, але й художніми надбаннями у цілому...» [5; с. 81]. На наш погляд, ці романні ознаки є характерними і для романів Ренесансної доби.

Отже, ренесансний роман – це художньо-естетичний феномен, виникнення якого було підготовлене усім попереднім розвитком літературно-естетичних та жанрово-поетикальних традицій. Ренесансний роман є результатом унікального синтезу сюжетно-фабульних, жанрово-стильових та структурно-композиційних особливостей літературних творів різних жанрів і різних епох. Ренесансний роман є синтетичним, тому що поєднує у собі, з одного боку, риси різновидів романного жанру – роману-епопеї, роману-памфлету, пригодницького роману, рицарського роману, роману-притчі, панорамного роману, філософського роману, а з іншого – риси інших жанрів, що органічно увійшли до його художньої структури і підпорядкувалися поетиці роману. Ренесансний синтетичний роман є яскравим віддзеркаленням своєї епохи з її унікальним розумінням творчості, з її різноманітними тлумаченнями природи мистецтва й, зокрема, літературного мистецтва, з її величезним прагненням піднести людину і її творчий потенціал.

Література:

1. Аверинцев С.С. Риторика и истоки европейской литературной традиции /С.С. Аверинцев. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 448 с.
2. Баткин Л.М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности /Л.М. Баткин. – М.: Наука, 1989. – 272 с.
3. Гринцер П.А. Поэтика слова /П.А. Гринцер //Вопросы литературы. – М., 1984. – № 1. – С.130-148.
4. Козлик І.В. Вступ до історії західноєвропейської літератури середньовічної цивілізації. Історико-культурний макроетап рефлексивного традиціоналізму. Доба Середньовіччя та епоха Відродження /І.В.Козлик. – Івано-Франківськ: Поліскан; Гостинець, 2003. – 341 с.
5. Купченко М.Л. К вопросу о типологии романов Чарльза Диккенса и эволюции жанра романа в его творчестве /М.Л. Купченко //Вестник СПбГУКИ. – № 2 (15) июнь - 2013. – С. 74-84.
6. Литературная энциклопедия терминов и понятий /Под ред. А.Н. Николюкина. Институт научной информации по общественным наукам РАН. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – 1600 стб.
7. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения /А.Ф.Лосев. – М.: Мысль, 1982. – 623 с.